

□ **P**apieren theater

Een *Poppenspe(e)lmuseumpamflet* over theater in het klein, druktechnieken en een boekje! Wij citeren *Ab Vissers*, de bekende Nederlandse papieren theater speler: 'Het papieren theater is een van de huiselijke genoegens van het negentiende-eeuwse gezin. In tegenstelling tot de *toverlantaarn* of de *poppenkast* is het *miniatuurtheater* in Nederland nauwelijks populair geweest. Als theatervorm wordt het tot het poppenspel gerekend. Een miniatuur poppenkast is het echter niet.'

Imiteren

'Het papieren theater imiteert in *decors*, theateropbouw en -effecten, in *figuren* en in de gespeelde stukken rechtstreeks zijn grote voorbeeld: het echte theater. Daarom is het papieren theater, naast curieus en vertederend, ook van belang als onderdeel van de theatergeschiedenis. De hele ontwikkeling van het theatergebeuren in de negentiende eeuw is er in het klein uit af te lezen.'

In het begin van die eeuw waren er *centsprenten* met diverse onderwerpen te koop. Prenten met toneelspelers en toneeldecors waren zeer geliefd. In de achttiende eeuw waren er ook miniatuurtoneeltjes. Die dienden echter niet om er voorstellingen mee te geven. Ze waren bedoeld om er decorontwerpen voor het grote theater in uit te proberen.

□ **E**ts en kopergravure

In de vorige eeuw gebruikte men diverse technieken om de prenten in grote oplagen te drukken. Een voorbeeld daarvan is de *ets/kopergravure*, waarbij lijnen in een gepolijste koperen plaat worden uitgestoken (gravure), of door middel van zuur worden uitgebeten (ets). In de verdiept liggende lijnen wordt de inkt vastgehouden en dan afgedrukt op bevochtigd papier. Bijna al de Engelse *Toy-Theatre prints* werden op deze manier vermenigvuldigd.

□ **H**outsnede

Bij de *houtsnede* wordt de afbeelding uitgestoken in langshout (*houtsnede*) of kopshout (*gravure*). Door het rondom wegsnijden blijven er uitgespaarde vormen over in het drukoppervlak. Deze hoge gedeelten worden ingeïinkt en afgedrukt. Deze techniek is vaak te herkennen aan de grove lijnen, aan breuken en aan afgebroken details in de afdruk.

□ **L**ithografie

Lithografie is *vlakdruk*. Het procédé berust op het onderling afstoten van water en vet. Op een dikke, gepolijste plaat *kalksteen* wordt met vetkrijt en/of vette inkt een tekening gemaakt. Daarna wordt op de steen een wateraantrekkende film aangebracht van Arabische gom. De gom pakt niet op het vet, en dus niet op de tekening. Vervolgens wordt het oppervlak bevochtigd met water, ingerold met drukinkt, bedekt met een vel papier en door de pers gehaald.

□ **K**leur

Drukken in kleur was in de negentiende eeuw nog bijna onmogelijk. De prenten waren dan ook in zwart-wit. Dikwijls werden ze door arme gezinnen of gevangenen met de hand ingekleurd. Voor het inkleuren gebruikte men vaak een simpel handstempeltje. 'A penny plain and twopence coloured' stond er in *Engeland* op vermeld. De ongekleurde platen kostten een penny en de gekleurde tweemaal zoveel. Pas na 1870 kwam de litho grafie in kleuren op: de *chromolithografie*.

□ Toy-Theatre

Het aardige aan een papieren theatertje is meestal het geknutsel vooraf. Veel figuurtjes, decors en zetstukken moeten (soms) ingekleurd worden. Dan komt het uitknippen en het vastplakken. Dat is vaak een heel gepriegel, maar wel 90% van de voorpret. In Engeland is het *Toy-Theatre* enorm populair geweest. De Londense firma *Pollock* houdt zich als enige nog bezig met het herdrukken van oude stukken en theaters. Spelen die op de markt gebracht worden zijn avonturenstukken als *Ali Baba*, *The Miller and his Men*, pantomimes en bewerkingen van *Shakespeare*. Kenmerken van het Engelse papieren theater zijn:

- De figuurtjes en decors zijn van klein formaat.
- Een acteur is gewoonlijk in diverse standen en kostuums afgebeeld.
- De prenten zijn veelal kopergravures.
- De kleuren zijn primair.

Denemarken

Als er één land is waar het papieren theater nog leeft, dan is dat *Denemarken*. Tot 1880 kende het geen eigen uitgaven op dit gebied. Wat er te koop was kwam uit Duitsland. De lithograaf *Alfred Jacobsen* begint in de tweede helft van de negentiende eeuw met het uitgeven van decors en figuren.

□ Dukketeatre

In 1881 verschijnt *Tusindkunstneren* (de Duizendkunstenaar). In dit kinderblad zijn een aantal gelithografeerde bladen gevoegd. Hierop zien we het front van het openluchttheater met het pauwengordijn in het *Tivolipark* te Kopenhagen. In 1919 doet Jacobsen zijn zaak over aan *Vilhelm Prior*. In 1972 neemt *Egon Pedersen* haar van hem over. *Priors Dukketeatre* bestaat nog steeds.

Kenmerken van het Deense papieren theater zijn:

- De meeste stukken zijn speciaal voor kinderen geschreven.
- Boven alle fronten van Jacobsen staat het opschrift *Ei blot til lyst*. Het betekent: 'Niet alleen voor het genoegen.'
- Er zijn vier verschillende formaten theaters en decors in de handel gebracht.
- Er wordt gebruik gemaakt van transparante achterdecors. De transparante achterdoeken komen alleen in Denemarken voor. Door het licht op het toneeltje te dimmen en aan de achterkant een sterke lamp op het decor te richten, zien we de 'molen in brand vliegen' of het 'monster te voorschijn komen'.

□ Duitsland

In de negentiende eeuw komen in Duitsland de eerste complete theaters met figuur- en decorbladen en tekstboekjes uit. Rond 1830 gebeurt dat bij *Joseph Scholz* te Mainz en in 1877 bij de firma *Schreiber* te Esslingen. Schreiber kocht aan het eind van de negentiende eeuw de voorraad lithostenen van enkele 'kindertheater drukkers' op om er prenten van te trekken. En brachten deze onder hun eigen naam in de handel. Omdat de stenen verschillende maten hadden, verschenen er ook twee maten decors. De 'Theatermaler' *Theodor Guggenberger* (1866-1929) tekende in opdracht van Schreiber een grote serie nieuwe decors. Hierin werd voor het eerst de klassieke indeling losgelaten van tweemaal drie smalle coulissen en een achterdecor.

Kenmerken van het Duitse papieren theater zijn:

- Er worden niet voor ieder stuk aparte decors uitgebracht, maar een serie standaard-achtergronden, -coulissen en -zetstukken, zoals een kamer, een straat, een bos, een ridderzaal of een gevangenis.
- De bladen zijn veel groter en kleurrijker dan de Engelse.

□ Sprookjes

Er verschijnen *tussendecors* met een doorkijk naar erachter gelegen doeken, die ook weer openingen hebben. De teksten waren *sprookjes* en bewerkingen van populaire stukken van het grote toneel. Ze waren goed speelbaar. Dat was een van de redenen van Schreibers grote succes.

Frankrijk

Parijs, met zijn grote Opéra en zijn vele theaters, heeft geen merkbare invloed gehad op het papieren theater. Dat geldt wel voor de steden Nancy en Metz, en vooral de stad Epinal, waar de firma *Pellerin* een belangrijke drukker van theaterprenten was.

Kenmerken van het Franse papieren theater zijn:

- De decors bestaan uit een standaardserie, bijvoorbeeld een bos, een kasteel, een paleis en een kerker. Ze zijn bruikbaar voor alle stukken.
- Het toneel heeft een simpele indeling: vaak alleen een achterdecor, vier coulissen en een los zetstuk.
- De theaters en decors zijn klein.
- De vellen zijn eenvoudig gedrukt en goedkoop.
- Bladen met figuren voor speciale stukken komen bijna niet voor.
- Tekstboekjes ontbreken meestal.
- Er wordt veel overgelaten aan het improvisatievermogen van de speler(s).

□ Nederland

De geschiedenis van het Nederlandse papieren theater kent geen uitgevers die de successen van het grote theater in het klein uitbrachten. De firma *Tjaden* te Deventer was de enige die aan het eind van de negentiende eeuw een papieren theater in de handel bracht. In de tweede helft van de vorige eeuw verschenen er papieren theatertjes die vaak als reclame bij levensmiddelen e.d. cadeau werden gedaan. Ook werden er theatertjes met bekende striphelden uitgegeven, zoals die met *Paulus de Boskabouter* en *Donald Duck*.

□ Scapino

Voor het tienjarig bestaan van het Scapinoballet maakte *Nicolaas Wijnberg* in 1955 *Ssst... de Koning danst* met de symfonische sprookjesvertelling van Serge Prokofjef, 'Peter en de wolf'. Het is een theaterboek met uit te knippen decors en figuren, en met vele bouw- en speelaanwijzingen.

De Utrechtse graficus *Frans Simons* maakte in 1975 het *Volpone Theater*, dat gebouwd is voor het spelen van 'Volpone or the Fox' van de Engelse schrijver *Ben Jonson*. Het theater is gelithografeerd en met de hand ingekleurd. Het bevat 63 figuren en diverse decors die aan *trekken hangen*. Een *trek* is een hijsinstallatie en bestaat uit touwen en gewichten. De touwen lopen door katrollen en zorgen ervoor dat de decors, vanuit hun 'opbergplaats' boven het toneel, neergelaten en weer opgetrokken kunnen worden. Om de vereiste krachtsinspanning te verminderen hangt er aan het eind van het touw een (tegen)gewicht.

□ Spaarvarken, citaat

De Deen *Hans Christiaan Andersen* (1805-1875) beschrijft in zijn sprookje *Het spaarvarken* een voorstelling met een papieren theater. 'Het was midden in de nacht en de maan scheen door het raam naar binnen. De maan gaf een kosteloze verlichting. Allen keken nieuwsgierig toe en er werd gezegd dat er geklapt en geschreeuwd mocht worden. Alle spelers draaiden hun beschilderde kant naar voren, want zij waren zo gemaakt dat zij alleen van die kant en niet van de keerzijde gezien mochten worden. Zij speelden prachtig. De draad was een beetje te lang, maar zo waren zij ook beter te zien. Een best stuk was het niet, maar het werd goed gespeeld. Zij genoten allen van de voorstelling!'

Zelf eens proberen?

Wij willen u ook graag laten genieten van zo'n voorstelling. Een uitvergroot papieren theater geeft u in het Poppenspe(e)lmuseum hiertoe de gelegenheid. Applaus!

Wellicht wilt u meer te weten komen over het hier besproken onderwerp. Werken over het papieren theater zijn, als ze niet tentoongesteld worden, in de *Poppenspe(e)lmuseumbibliotheek* te raadplegen.

□ Poppenspe(e)lmuseumwinkel

In de *museumwinkel* zijn reproducties van papieren theaters verkrijgbaar. Ook treft u hier papieren theaterafbeeldingen als briefkaart aan. In de serie *'t Fluwelen eindje* verscheen: *Het papieren- en schimmentheater*.

□ Poppenspe(e)linformatiecentrum

Onze websites www.poppenspelmuseum.nl en www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl zijn bedoeld om een breed publiek te informeren over onze collectie, de bibliotheek en over het poppentheater. Een belangrijk onderdeel van deze sites is het *poppentheater-abc*. Het omvat de verklaring van woorden, uitdrukkingen, poppentheatertechnieken, karakteristieke (volks)poppentheaterfiguren, belangrijke personen en begrippen.

□ Afbeelding: papieren theater, Duitsland (185-?). Reprint: kaartnr. 89.044.
Oostelijk Kunstbedrijf, Vorchten (1989).

Poppenspe(e)lmuseum®

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL Tel.: +31(0)578 - 63 13 29 Fax.: +31(0)578 - 56 06 21
www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2
www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info
www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl info@poppenspelmuseum.nl